

pagal sąrašą Nr. 2247

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS DVARO
ASESORIŲ TEISMAS

ЗАДВОРНЫЙ АССЕСОРСКИЙ СУД ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО

Fondas Nr. 17
Апырашас Nr. 1

1752-1794

Sudarė: A.Baniusevič

Ivadas

Dvaro asesorių teismas buvo vienas iš svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) teismų. Kaip didžiojo kunigaikščio teismo šaka jis žinomas nuo XVIa. vidurio. Lenkija ir LDK turėjo atskiras tokio tipo įstaigas. Dvaro asesorių teismas – tai aukščiausioji juridinė instancija, sprendusi tas apeliacines bylas, kurios nepriklausė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kompetencijai.¹ Teismo veiklos pradžioje jo darbe dalyvaudavo pats valdovas, todėl jis dar vadinamas karališkuoju teismu. Žygmantas Augustas, pirmasis iš LDK didžiųjų kunigaikščių, perleido šias pareigas valstybės kancleriui.²

LDK dvaro asesorių teismą sudarė didžiojo kunigaikščio kanceliarijos pareigūnai: kancleris, vicekancleris, referendaras, instigatorius, vyriausiasis sekretorius, raštininkas ir iš senato bei seimo narių renkami asesoriai (tarėjai). Ši įstaiga sprendė miestiečių, žydų ir valstybės dvarų valstiečių apeliacines bylas. 1683 m. Varšuvos seime buvo patvirtinti pirmi LDK dvaro asesorių teismo nuostatai. Nuo 1697 m. šis teismas galėjo spręsti magdeburgijų, didžiojo kunigaikščio valstiečių, iždo ir valstybės dvarų su administratoriais juridinius ginčus.

Dvaro asesorių teismo vidaus statusas galutinai susiformavo XVIIIa. antroje pusėje. Nuo 1768 m. teismą sudarė kancleris ir keturi tarėjai. Jie nagrinėjo skundus ir daugumos balsų tvarka skelbė nuosprendžius įvairiose bylose. Kiti teismo raštinės pareigūnai: referendaras, instigatorius, vyriausiasis sekretorius, raštininkai, advokatai ir kt. turėjo tik patariamąjį balsą. Jie vykdė teismo posėdžių reglamento priežiūrą, tvarkė raštvedybą ir t.t. Referendaras priiminėjo skundus ir pareiškimus, posėdžiuose buvo bylų pranešėju, o nesant kancleriui jiems pirmininkaudavo.³ Instigatorius arba prokuroras vykdė valstybės įstatymų priežiūros funkcijas ir teismine tvarka persekiojo jų pažeidėjus.

LDK dvaro asesorių teismo posėdžiai vykdavo Varšuvoje, Gardine, Breste arba netgi ten kur tuo metu būdavo apsistojęs karalius.⁴ Kadencija prasidedavo nuo lapkričio 1 dienos ir trūkdavo iki balandžio pabaigos. Kadangi dvaro asesorių teismas sprendavo įvairaus tipo ieškinius: dėl privilegijų tikrumo, miesto apeliacines, karaliaus ekonomijų valstiečių ginčų su dvarų valdytojais ir kt., todėl kiekvienai bylų grupei buvo numatytas apibrėžtas laikotarpis. Pagal vidaus statutą teismas turėjo šešių tipų bylų rejestrus: 1) magdeburgijų;

¹ Avizonis K. Teisė ir teismai // Rinktiniai raštai – Vilnius, 1994. T. 4. P. 177.

² Encyklopedyja powszechna – Warszawa, 1860. T. 2. P. 294-295.

³ Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810. P. 15.

⁴ Ten pat. P. 16.

2) valstybinių valstiečių ginčų su dvarų administratoriais; 3) įvairaus pobūdžio civilinių; 4) baudžiamųjų; 5) asmenų, išstumtų iš savo dvarų; 6) karaliaus dvarų ekonominius rejestrus. Atskirai dar buvo sudaromas disidentų bylų rejestras. Šio teismo asesorius skyrė pats valdovas. Juose būdavo sprendžiami nekatalikų tikėjimo – tai yra stačiatikių, žydų, evangelikų LDK piliečių ieškiniai.

LDK dvaro asesorių teismui skundus ir pareiškimus visi asmenys turėjo pateikti karaliaus vardu. Teismo nuosprendžiai buvo galutiniai ir neapskundžiami, kadangi turėjo seimo nutarimų galią⁵. Juos vykdė pilies arba žemės teismų pareigūnai. Ne visos bylos buvo sprendžiamos balsų dauguma. Taip sprendimą miestų, valstybinių valstiečių bylose galėjo vienasmeniškai priimti pirmininkaujantys kancleris arba referendaras.

Nuo 1791m. LDK dvaro asesorių teismas liko vien miestų aukščiausiuoju teismu. Nuo tada šį teismą sudarė valstybės kancleris, vienas senatorius, keturi seimo renkami bajorai ir keturi miestiečiai, kurie balsą turėjo tik nagrinėjant miestiečių bylas⁶. Jo būstinė buvo Vilniuje. 1797m. LDK dvaro asesorių teismas buvo panaikintas.

XIXa. pradžioje po Žečpospolitos žlugimo LDK dvaro asesorių teismo knygos pateko į Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvą, kuris tuo metu Vilniuje neturėjo pastovios būstinės. 1823m. archyvo prižiūrėtojas J. Zienkovičius sudarė Tribunolo archyvo bylų rejestrą, kur minimos 16 dvaro asesorių teismo knygos.⁷ 1843m. archyvo bylų kiekio patikrinimas parodė, kad asesorių teismo bylų kiekis išaugo iki 181 vienetų⁸. Duomenų iš kur taip ženkliai pagausėjo dvaro asesorių teismo fondas nerasta.

1852m. caro įsaku įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas. Jame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių valdžios įstaigų ir institucijų senieji dokumentai, surašyti iki 1799 metų. LDK dvaro asesorių teismo knygos buvo pervežtos į šį archyvą iš Vilniaus civilinio teismo rūmų pastato.

1872m. direktorius Nikita Gorbačevskis išleido Senųjų aktų archyvo katalogą, kur buvo surašytos 183 LDK dvaro asesorių teismo fondo knygos⁹. Fondo bylas jis klaidingai suskirstė tik į du dokumentų tipus: dekretų knygas ir protokolus, nors iš tikrųjų dekretų knygų buvo tik keli vienetai, o didžiąją dalį fondo bylų sudarė rejestrai. Taip pat kiekviena byla gavo inventorinį numerį, apibrėžtos jos chronologinės ribos, nurodytas lapų skaičius.

⁵ Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810. P.15.

⁶ Vansevičius S. Feodalinės Lietuvos valstybingumas po Liublino unijos – Vilnius, 1988. P.95.

⁷ Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923. P.11.

⁸ Ten pat. P.25

⁹ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. P. 77-82.

1906m. išleistas Ivano Sprogio Senųjų aktų katalogas buvo šiek tiek informatyvesnis: tiksliau nurodyti dokumentų tipai, sudarytos naujos bylų antraštės. Tačiau ir I.Sprogis neišvengė rimtų klaidų. Viena iš jų – paviršutiniškas bylų fondavimas. Keletą bylų jis nepagrįstai perkėlė į kitus fondus. Taip dvaro asesorių teismo dekretų knyga Gorbačevskio Nr. 2460 pateko į Lietuvos Vyriausiojo teismo fondą, kur gavo I.Sprogio katalogo Nr. 2450. Dvaro asesorių teismo fondas I.Sprogio kataloge sudarė 178 vienetus¹⁰. Nepaisant didelių trūkumų ir neišbaigtumo N.Gorbačevskio ir I.Sprogio katalogai plačiai įėjo į mokslinę apyvartą.

1983m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve buvo atliktas LDK dvaro asesorių teismo fondo Nr. 17 bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas. Nustatyta, kad pagal I.Sprogio katalogą faktiškai yra 171, antrame apyraše – 37, o trečiame apyraše dvi bylos. Išaiškėjo, kad pagal I.Sprogio katalogą trūksta 7 bylų. Tai bylos Nr. 2613, 2623 – 2628. Jos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos, kaip nerastos paieškos metu.

N.Gorbačevskio ir I.Sprogio katalogų trūkumai ir neišbaigtumas paskatino imtis naujo sisteminio senų dokumentų tyrinėjimo. Pirmas šio darbo etapas – tai LDK įstaigų atskirų apyrašų kūrimas ir tobulinimas.

Sudarant LDK dvaro asesorių teismo pirmą apyrašą, atliktas bylų kiekio patikrinimas. Nustatyta, kad jame faktiškai yra 171 saugojimo vienetas. Dėl savo turinio vertės iš antro apyrašo į pirmą apyrašą nutarta perkelti 1785-1787 m. dekretų protokolų knygą (F. 17. Ap. 2. Nr. 25). Trečiame apyraše esančios dvi bylos, iš papildomo N.Gorbačevskio katalogo, atsižvelgiant į metodinius reikalavimus, prijungtos prie pirmo apyrašo. Galutiniai LDK dvaro asesorių teismo Fondo Nr. 17 apskaitos duomenys: pirmas apyrašas – 174; antras apyrašas – 36 bylos. Trečias apyrašas panaikintas.

Dvaro asesorių teismo Fondo Nr. 17 pirmo apyrašo bylas pagal dokumentų tipą galima suskirstyti į bylų protokolus ir rejestrus. Tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygų apyraše nerasta. Tai galima iš dalies paaiškinti tuo, kad asesorių teismo sesijos dažniausiai vykdavo Varšuvoje, arba aplenkiant Vilnių, Gardine. Taigi didžiąją apyrašo dalį sudaro įvairių rūšių rejestrai: magdeburgijų, izdo, taip pat asmenų, netekusių dvarų, kolonistų, karališkų ekonomijų ir kt. Žymiai mažiau yra protokolų: aktų, einamųjų reikalų, skundų, teismo kasdienės veiklos, skubių bylų ir kt. Dokumentų chronologinės ribos 1752-1794 metai. Jie parašyti lenkų kalba. Nefondinių bylų dvaro asesorių teismo pirmame apyraše nerasta. Visos bylos gavo naujus inventorinius numerius, tačiau šalia palikti seni I.Sprogio ir

¹⁰ Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. P. 79-88.

N.Gorbačevskio katalogų šifrai, kadangi jie plačiai paplitę mokslinėje literatūroje. Taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių – rusų kalbomis.

LDK dvaro asesorių teismo Fondas Nr. 17 ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines – dalykines rodykles.

1. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
2. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
3. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
4. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.

LITERATŪRA

1. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
2. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
3. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
4. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
5. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.
6. Lietuvos LDK dvarų katalogai / sud. A.Štalgis. – Vilnius, 1971. – Priešrašas lietuvių kalba.

ŠALTINIAI

1. Lietuvos centrinio valstybinio archyvo fondų žinynas / red. D. Butėnas – Vilnius, 1990, P. 18–32.
2. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai / red. J. Žiugžda – Vilnius, T.1. Feodalizmo laikotarpis. 1955.
3. Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. P. 77-82.
4. Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис– Вильна, 1901 – 1913. P. 79-88.

LITERATŪRA

5. Avižonis K. Teisė ir teismai // Rinktiniai raštai – Vilnius, 1994. T. 4.
6. Butėnas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII – XVIIIa. – Vilnius, 1997.
7. Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923.
8. Vansevičius S. Feodalinės Lietuvos valstybingumas po Liublino unijos – Vilnius, 1988.
9. Vansevičius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos statutus – Vilnius, 1981.

ŽODYNAI

10. Encyklopedyja powszechna – Warszawa, 1860. T. 2. P. 294-295.
11. Słownik geograficzny królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1880 – 1895, T.1 – 14.
12. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874.
13. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810. P. 14 – 18.

ВВЕДЕНИЕ

Задворный ассесорский суд был одним из важнейших судов Великого Княжества Литовского (далее ВКЛ). Он начал действовать в середине XVI века. Польша и ВКЛ имели отдельные такого типа судебные учреждения. Задворный ассесорский суд являлся высшей юридической инстанцией решающей те апелляционные дела, которые не принадлежали компетенции Главного Литовского Трибунала.¹ Вначале его деятельности в работе суда принимал участие сам государь, поэтому ассесорский суд ещё называли королевским судом. Сигизмунд Август, первый из правителей ВКЛ, передал эти обязанности канцлеру.²

Задворный ассесорский суд состоял из следующих должностных лиц канцелярии ВКЛ: канцлера, вице-канцлера, референдария, старшего секретаря, писаря и выбираемых из членов сената и сейма ассесоров. Суд решал апелляционные дела горожан, евреев и крестьян казенных имений. В 1683г. на сейме в Варшаве были утверждены первые положения о деятельности задворного ассесорского суда. С 1697 года этот суд мог решать дела магдебургий, казны, также юридические споры крестьян королевских экономий с их администраторами.

Внутренний устав ассесорского суда окончательно сформировался во второй половине XVIII века. С 1768г. судебные дела решали канцлер и 4 ассесора. Они рассматривали жалобы и заявления, порядком большинства голосов выносили судебные решения по разным делам. Другие должностные лица канцелярии как референдарий, инстигатор, старший секретарь, писари, адвокаты имели только совещательное слово. Они следили за соблюдением регламента на судебных заседаниях, вели судопроизводство и пр. Так в обязанностях референдария было принимать жалобы и заявления, на заседаниях излагать суть дел и, в отсутствие канцлера, занимать место председателя и руководить работой суда.³ Инстигатор или прокурор выполнял функции надзора над соблюдением законов и в судебном порядке преследовал их нарушителей.

Задворный ассесорский суд ВКЛ мог заседать в Варшаве, Гродне, Бресте, или там, где в то время находился король.⁴ Заседания начинались с 1 ноября и продолжались до конца апреля. Суд рассматривал разного вида судебные иски: о подлинности привилегий, апелляционные жалобы городских самоуправлений, дела крестьян

¹ Avižonis K. Teisė ir teismai // Rinktiniai raštai – Vilnius, 1994. T. 4. P. 177.

² Encyklopedyja powszechna – Warszawa, 1860. T. 2. P. 294-295.

³ Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810. P.15

⁴ Ten pat. P.16.

королевских экономий с управляющими этих имений. На решение каждого вида судебных дел был предусмотрен определённый срок времени. Ассесорский суд имел 6 типов реестров дел: 1) магдебургские; 2) споров казённых крестьян с администраторами имений; 3) гражданские; 4) уголовные; 5) лиц, вытесненных из имений; 6) королевских экономий.⁵ Отдельно ещё существовал реестр дел диссидентов. Ассесоров этого суда назначал сам государь. Тут рассматривались иски лиц некаатолического вероисповедания: православных, евреев, евангеликов.

Жалобы и заявления вносились в задворный ассесорский суд ВКЛ на имя короля. Решения суда были окончательными и не подлежали обжалованию потому, что имели силу постановлений сейма.⁶ Выполнять эти решения обязаны были чиновники гродского или земского судов. Не все дела решались большинством голосов. Так решения по делам магдебургий, казенных крестьян мог принять единолично канцлер или референдарий.

С 1791 года задворный ассесорский суд стал высшим городским судом. В его состав входили канцлер, сенатор, 4 сеймом выбираемые дворяне и 4 горожане, которые имели слово только при рассмотрении городских дел.⁷ Постоянным местом заседаний был Вильнюс. В 1797 г. задворный ассесорский суд был упразднен.

В начале XIX века после раздела Речи Посполитой книги задворного ассесорского суда попали в архив Главного Литовского Трибунала. В 1823 году смотритель архива Я.Зенкович составил реестр дел трибунальского архива, в котором упоминаются 16 книг задворного ассесорского суда.⁸ В 1843 году проведенная проверка количества дел показала, что дел задворного ассесорского суда увеличилось до 181 единицы.⁹ Данных об источниках значительного пополнения фонда задворного ассесорского суда не найдено.

В 1852 году царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов. В нём должны были быть собраны все документы учреждений и институций ВКЛ, составленные до 1799 года. Книги задворного ассесорского суда из здания Виленской палаты гражданского суда были также перевезены в центральный архив древних актов.

⁵ Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810. P.15

⁶ Ten pat. P.18.

⁷ Vanevičius S. Feodalinės Lietuvos valstybingumas po Liublino unijos – Vilnius, 1988. P.95

⁸ Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923. P.11

⁹ Ten pat. P.25.

В 1872 году директором Н.Горбачевским издана опись – каталог документов Центрального архива древних актов, в котором были вписаны 183 книги фонда задворного ассесорского суда.¹⁰ Дела фонда он ошибочно разделил на декретовые книги и протоколы, хотя на самом деле декретовых книг было всего несколько единиц, а большую часть фонда составляли реестры. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В 1906 году был издан частично усовершенствованный каталог древних актов И.Спрогиса. В нём более точно были указаны типы документов, составлены заголовки дел. К сожалению каталог И.Спрогиса неизбежал серьёзных ошибок, главная из которых поверхностное фондирование дел. Несколько дел он необоснованно присоединил к другим фондам. Так декретовая книга задворного ассесорского суда под №2460 (Горбачевского) попала в фонд Главного Литовского суда, где получила №2450 (Спрогиса). Фонд ассесорского суда в каталоге И.Спрогиса составляет 178 единиц.¹¹ Несмотря на недостатки, каталоги Н.Горбачевского и И.Спрогиса широко вошли в научный оборот.

В 1983 году в Центральном государственном архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел задворного ассесорского суда фонд №17. В результате проверки установлено, что по каталогу И.Спрогиса оказалось в наличии 171, по описи №2 – 37, а по описи №3 – 2 единицы хранения. По каталогу И.Спрогиса отсутствовало 7 дел. Это дела №2613, 2623-2628. Ввиду того, что розыск отсутствующих дел не дал положительных результатов, они были сняты с учета архива.

Незавершенность и недостатки каталогов И.Спрогиса и Н.Горбачевского, явились стимулом для нового, систематического исследования древних актов. Первый этап этой работы – это создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ.

При составлении первой описи фонда №17 “Задворный ассесорский суд” проведена проверка наличия и состояния дел. Установлено, что в ней в наличии 171 единица хранения. Учитывая ценность содержания книги декретовых протоколов за 1785-1787 годы (ф.17. оп.2. №25) решено её перенести из описи №2 в опись №1. В описи №3, из дополнительного каталога Н.Горбачевского, находящиеся два дела, учитывая требования методики также присоединены к первой описи. В результате изменились

¹⁰ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. Р. 77-82.

¹¹ Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. Р. 79-88.

окончательные учётные данные фонда №17 “Задворный ассесорский суд”: в первой описи – 174, а во второй – 36 дел. Опись №3 полностью ликвидирована.

Дела первой описи фонда №17 “Задворный ассесорский суд” по типу документов условно можно разделить на протоколы и реестры. Актовых крепостных и декретовых книг в описи не найдено. Это отчасти можно объяснить тем обстоятельством, что заседания ассесорского суда по требованиям внутреннего положения проходили в Варшаве или Гродне, а не в Вильнюсе. Большую часть дел первой описи составляют разного вида реестры: магдебургские, казны, колонистов, лиц, вытесненных из имений и др. Значительно меньше имеется протоколов: актовых, декретовых, поточных, экстренных дел, ежедневной судебной деятельности и др. Крайние даты документов 1752-1794 гг. Все документы написаны на польском языке. Нефондовых дел в первой описи фонда №17 “Задворный ассесорский суд” не обнаружено. Все дела получили новые инвентарные номера, но рядом оставлены старые шифры каталогов Н.Горбачевского и И.Спрогиса, потому что, они широко распространились в научной литературе. В первой описи составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда №17 “Задворный ассесорский суд”, которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо – предметного указателей.